

свѣтени на някои от възловите мотиви на петербургската символика, свързани с архитектурата. Трябва обаче да се съжالياва, че при този изключително благодатен материал е останал неразработен един основен теоретически аспект на целия петербургски текст — отношението между различните семиотически системи и принципите за постигане на тяхното единство именно като код на петербургския текст.

Сборникът завършва по добра традиция с публикацията на текст от класическото наследство на литературознанието, представляващ етап в развитието на семиотиката. Този път това е статията на известния съветски литературовед Лев Василевич Пумпянски (1891—1940) от школата на М. М. Бахтин — „Гогол“. Статията представлява увод към незавършена и загубена книга на Пумпянски за Гогол, която е трябвало да изследва въпроса за топиката на руската литература, т. е. именно въпроса, който се анализира в сборника за Петербург. В сегашния си вид статията се приближава към темата само в абзаца, посветен на „Нос“, докато в по-голямата си част представлява анализ на смеховата култура, с което би могла да служи като допълнение към широко известните работи на М. М. Бахтин.

В своята цялост двата последни тома на „Трудове по знакови системи“ предлагат интересен материал за размисъл по въпроса за отношението между проблемите на литературната история и теоретическия подход към литературата. Струва ми се, че и тук тартуската школа остава вярна на традициите си — без да се стеснява от „суровостта“ на редица идеи, без стремеж за детайлно изчерпване, смело се поставят все нови и нови проблеми. А може би и самото литературознание на нашето време предопределя подобен подход — преди всяко позицията, а детайлите са работа на читателя. Във всеки случай сборниците предлагат доста материал за размисъл, което в края на краищата е главната цел на цялото литературознание.

Александър Панов

„СИЛУЕТИ ОТ ВЧЕРА И ДНЕС“ от ЕЛКА
КОНСТАНТИНОВА. С., БП, 1985

Както показва заглавието на сборника, включените в него статии и портрети са посветени както на писатели, чието творчество е вече част от литературната ни история, така и на автори и проблеми, които според авторката оформят развойната ситуация на съвременната българска проза. Тематичната автономност на всяка от частите не нарушава целостта на книгата, защото като критик с изведен афинитет към съвременната литература Елка Константинова се спира на онези страни от творчеството на Георги Райчев и Свето-

слав Минков, на онези от литературно-историческите и критическите идеи на Боян Пенев, които са с непохабена актуалност днес и които непротиворечиво се съчетават с наблюденията й върху съвременни автори и проблеми. Това придава на сборника характеристиката на критическа книга, чието значение трябва да се отчита с влиянието, което вложените в него идеи могат да окажат върху развитието на прозата, а не с приноса му при осмислянето на историята на българската литература. И трябва да се отбележи, че това значение щеше да бъде по-голямо, ако „Силуети от вчера и днес“ беше отпечатана година-две порано, което е било възможно, както личи от статиите с наблюдения върху художествената проза от последните години. Тази книга на Елка Константинова трябваше да излезе и преди респектиращото й изследване „Фантастика и съвременност“, защото в него получават убедителното си разработване наблюдения и концепции, които в един по-начален вид срещаме в статията „Въображаемото и реалното“ в съвременната проза“. Случаят е показателен за необходимостта от по-голямо издателско внимание към литературнокритическите текстове, чиято стойност е пряко зависима от времето на тяхното отпечатване, една зависимост, която се подсилва и от динамиката на процесите, които се наблюдават в съвременното литературнотеоретическо и критическо мислене, от стремителното развитие на изследователската и критическата методология, от непрекъснато растящите възможности за обективна критическа оценка и интерпретация.

Издаването на две критически книги в продължение само на няколко месеца показва, че дългогодишното присъствие на Елка Константинова в литературата се осмисля от продуктивността, под която лежат натрупаният опит и теоретическата осведоменост. Това означава, че заниманията й с теорията на фантастичната литература, познаването на историята на българската литература между двете световни войни и ориентираността й в проблемите на съвременната проза плодотворно се съчетават, оформяйки едно критическо съзнание, годно да осмисли в перспективата на бъдещото им развитие най-интересните явления на белетристиката „от днес“.

Именно като успешно съчетание на литературния историк, теоретика и критика трябва да се разглеждат статиите и портретите от сборника „Силуети от вчера и днес“. Първият раздел е посветен на най-характерните насоки и тенденции в развитието на прозата през последните четиридесет години, като подредбата на заглавията е извършена така, че съдържанието им да обхваща проблеми, чиято значимост се движи от по-общото към по-конкретното, от явленията в идейността към явленията в тематиката, от принципите, които определят литературната диалектика, към конкретното им възплъщаване.

Статията „Обновлението в прозата на социалистическия реализъм“, която съдържа обединяващите идеи на целия сборник, е подплатена с патоса на схващането, че основната функция на художествената проза е да претворява най-извисените измерения на нравствените усилия на времето, в което се създава, че порасналият престиж на разказваческото изкуство през последните години е пряк резултат от стремежа на българските писатели адекватно с общественото развитие да отразят духа на времето, да пренасочат интересите си от външната, социална определеност към вътрешния, морален статус на съвременника. Отчитането на литературното развитие Елка Константинова извършва по безелите, които са негови иманентни определители, без да отхвърля зависимостта на литературния процес от социално-психологическата диалектика и същевременно без да изпада в социологическо абсолютизиране. Импулсите, които литературата черпи от общественото развитие, придобиват стойност едва когато получат убедителната си художествена трансформация, когато получат осъществяването си като нейни автономни определители, когато се превърнат в идейно-стилистични характеристики. Миметичният характер на литературното творчество не отхвърля закономерности на вътрешното и развитие според Константинова, защото в това тя съзира основанията за приемствеността, която установява между прозаическите традиции на миналото и днешния човек на съвременните белетристи. Третата посока, в която авторката търси факторите, оказващи влияние върху движението на българската проза, която по принцип слабо се засяга в критическата книжнина, са процесите, които се наблюдават през последните десетилетия в европейската и световната литература. Много успешно тя свързва „лиризацията“ в нашата проза със засиления интерес към психическите процеси в съзнанието на героя в литературите с богати традиции, но синхронността на явленията не ѝ пречи да разграничи хумания патос на социалистическата литература от песимизма и разочарованието, които откриват западните писатели в наблюдаваното отблизо съзнание на своите герои. Обогащането на социалистическата проза е разглеждано в светлината на все по-усъвършенстващата се концепция за социалния статус на човека в условията на социализма и като израз на необходимостта да се обхване цялостно широтата на общественото и личното му битие тя разглежда развитието на поетиката на прозата, богатството на художествени идеи в съвременното и непрекъснатото разнообразяване на формалните средства за тяхното осъществяване.

Спирайки се на най-характерните особености на обособилите се отчетливо стилно-тематични етапи в развитието на прозата през последните десетилетия, Елка Константинова се старее да ги очертае в предположенията на тяхната последователност, да моти-

вира тяхната закономерност с целите, които стоят пред отделните писателски генерации. В статията е посочено значението на Априлския пленум от 1956 г. за преодоляването на догматичния нормативизъм, за възстановяване целостта на белетристичната традиция в българската литература и разширяване на възможностите за творческо експериментирание. Интересна на писателите към индивидуалната неповторимост на човека в прозата на 60-те години тя разглежда едновременно и като израз на променената представа за измерената на човешкото, и като реакция към епическата деперсонализация на предходния период. Същевременно това е за нея израз на новото самосъзнание на литературата, показател е за новото разбиране на нейната социална функция. В прозата на 70-те години Елка Константинова отбелязва стремеж към нов епичен синтез, реабилитиране на класическите повествователни форми, които през 60-те години са дискриминирани от стихията на трескаво дигрени на нова изразност. Синтетичното осмисляне на действителността и историческото битие на българина са свързани и с постигането на нови дълбочини при родовата, историческата, социалната и психологическата мотивация на състоянието и поведението на героите. Критическа проникателност издава твърдението, че през последните години има много сполучливи опити за художествено осмисляне на духовното състояние на българина в дълбочината на неговия исторически и културен опит, а също така и интегрирането на националната проблематика с най-актуалните идеи на съвременното човечество.

Тези явления са схванати не само като идейно-тематични трансформации, нещо характерно за един отминал период на нашето критическо мислене, редици от който все още се срещат, но като промени в поетиката на творчеството на отделните писателски поколения, като усъвършенстване на повествователните похвати и развитие на жанровите форми. Концентрирайки интереса си към екзистенциалните проблеми на личността, прозаичите от последните десетилетия неимоверно разширяват художественото пространство, съсредоточавайки върху неговата територия най-значимите идеи и най-съществените настроения на нашето време. Новият творчески хоризонт актуализира значението за реалистичната литература на параболата и гротеската, на иронията и парадокса. Разширените представи за същността на реалистичното изкуство активизираха интереса към фантастичното и като една от най-последователните изследователки на фантастичната литература Елка Константинова с удовлетворение посочва нейното влияние при създаването на най-интересните прозаични творби през 60-те и 70-те години, позовавайки се на примери от творчеството на Й. Радичков и П. Вежинов.

В статията „Обновление в прозата на социалистическия реализъм“ се отделя специално място на наблюдаваното върху развитието

на историческата проза като израз на активизираното национално самосъзнание. Изводът, че засиленият интерес към историческите и документалните факти е следствие на разширените представи за възможностите на художествената проза, а тяхната стойност на художествени предпоставки може да бъде оценена от хоризонта на развойната ситуация, в която се намира съвременната литература, е идея на статията „Стремеж към преосмисляне на историята“. Спирайки се на най-значителните насоки, очерчани от наблюденията върху историческата художествена проза на Емилиян Станев, Вера Мутафчиева, Генчо Стоев и др., Елка Константинова се старее да докаже, че съвременното историческо четиво е в състояние да имплицира най-представителните черти на литературния развой, че то „е отново в талгаво на литературния процес“. Претворяването на историческите епохи през 60-те години се осъществява като интериоризация на движещите сили в съзнанието на един централен герой, докато през 70-те години тя съзира отстъпление от тази субективизация и стремеж към епическо моделиране на духовната и емоционална обстановка. Тези процеси са свързани с явен стремеж към осъвременяване на проблематиката, към търсене на явни или имплицитни аналогии между миналото и съвременното. Най-интересните явления в историческата проза авторката вижда точно в творбите, които изразяват духа на съвремение и същевременно са тясно обвързани с научно проверени исторически факти и документи.

Разграничавайки литературната фантастика от стилистичната употреба на алегорична символика и фолклорни образи, Елка Константинова проследява развитието на българската фантастична литература в съвременния, дефинитивен смисъл на понятието. Въпреки традиционното реалистично мислене на българските писатели, или по-точно, на базата на него, фантастичната литература в България винаги е съхранявала спецификата на националния дух. Именно присъствието във фантазното въображение на съвременните писатели на исторически изграденото трезво отношение на българина и към най-заплетеното и мистично положение запазва българската фантастична литература от крайните увлечения на „жълтата“ фантастика. Проследявайки присъствието на фантастичното в националната повествователна традиция, започвайки с приказния фолклор, през старобългарската литература, отделни творби на писатели като Елин Пелин, Георги Райчев, Антон Страшимиров, Петко Тодоров, Светослав Минков, Йордан Радичков, Любен Дилов и др., авторката убедително доказва, че съхранилата традициите на образното народно мислене българска фантастика съдържа в много по-голяма степен хуманистичния патос на времето ни от занимателната самоцелност на западния тип Science Fiction, която е отражение на деформирана представа за смисъла на фантастичната литература.

Закъснените с отпечатването на сборника дава възможност да се прецени без усилие верността на наблюденията върху творчеството на най-младите белетристи, тъй като разви-

тието на авторите за няколко години потвърждава направените веднага след публикуването на първите им книги изводи. Въпреки индивидуалното своеобразие на всеки от тях Златомир Златанов, Красимир Дамянов и Валентин Даневски действително оформят един общ белегистичен ракурс към проблемите на действителността, който се откроява с директното си навлизане в най-острите конфликти на съвременното и с опростяване на художествената форма. В статията не са отминати без внимание и несполуките на някои млади разказвачи, в упреците към които прозира оптимизмът за бъдещето на социалистическата проза.

Във втория раздел на сборника са включени портретите на писатели от миналото и съвременното и само на един поет — Николай Лилиев. Подчертано специализирана в проблемите на прозата, Елка Константинова включва написаното за него в един сборник, посветен на писателското изкуство, за да подчертае трайната си привързаност към поетическото му дело и нравствения пример. Като израз на приобщеност и обстойно познаване трябва да се разглеждат и портретите на Боян Пенев, Георги Райчев, Светослав Минков, Георги Караславов, Павел Вежинов, защото за повечето от тях авторката е писала далеч по-обстойно и изчерпателно. В малкото страници, които им посвещава тук, тя се е старала да синтезира и актуализира някои оставали на заден план страни от творчеството им, да сложи още един път акцента върху измеренията им в историята на българската литература. По-изчерпателни са портретите на Вера Мутафчиева, Генчо Стоев и Иван Давидков. За всеки от тях е писано с добросъвестност и критическа вещина, с обстойно познаване не само на художественото, но и на научното творчество, както е при Вера Мутафчиева, или на поетическото — при Иван Давидков.

Професионалната вещина, с която авторката съзира мястото на всеки писател в панорамата на съвременната българска литература, личи най-добре в написаното от нея за творчеството на Петър Незнакомов, Дончо Цончев и Лада Галина. С техните портрети Елка Константинова ни убеждава, че за осмисляне на художествената проза освен надеждни научни методи са необходими и проницателни сетива и доброжелателност.

В заключение бих искал да се върна към сравнението, което направих по-горе между двете последни книги на авторката: „Фантастика и съвременност“ и „Силуети от вчера и днес“. Изразявайки мнението, че бих предпочел втората да беше отпечатана преди първата, нямам предвид по-голямата научна строгост на „Фантастика и съвременност“, въпреки че подобна еволюция може да се открие в критическата дейност на Елка Константинова, а това, че част от идеите на „Силуети от вчера и днес“ са пълноценно разгърнати във „Фантастика и съвременност“, което означава, че рецензирият сборник има трайно значение за бъдещото й критическо творчество. А това означава, че има значение и за цялата критическа литература.